TASHABBUSLI BYUDJETLASHTIRISH BO‘YICHA XORIJIY TAJRIBA: MODELLARNI O‘ZBEKISTON SHAROITIGA MOSLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Murtozayeva Zarnigor Komol qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
nigorfinancier@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu tezisda jamoatchilik fikri asosida shakllantiriladigan loyihalarni moliyalashtirishning oltita xalqaro modeli (mablag‘ taqsimlash, loyihalarni saralash, hududiy tenglashtirish, raqamli ovoz berish, jamoatchilik monitoringi va natijaga asoslangan moliyalashtirish) tizimlashtirilgan hamda xorijiy amaliyot asosida ularni O‘zbekistonning “Tashabbusli byudjet” mexanizmiga moslashtirishning aniq yo‘nalishlari, mexanizm amaliyotida ilgari aniqlangan institutsional bo‘shliqlarga bog‘langan holda, belgilangan. Har bir yo‘nalishning amaliy ahamiyati respublika miqyosida ilgari hisoblangan tegishli samaradorlik ko‘rsatkichlari orqali asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *tashabbusli byudjet, xorijiy tajriba, mablag‘ taqsimlash, loyihalarni saralash, hududiy tenglashtirish, raqamli ovoz berish, jamoatchilik monitoringi, natijaga asoslangan moliyalashtirish.*

Аннотация. *В данной работе систематизированы шесть международных моделей партиципативного бюджетирования (распределение средств, отбор проектов, региональное выравнивание, цифровое голосование, общественный мониторинг и финансирование на основе результатов), и на основе зарубежного опыта определены конкретные направления их адаптации к механизму “Инициативного бюджета” Узбекистана, увязанные с институциональными пробелами, ранее выявленными в практике механизма. Практическая значимость каждого направления обоснована посредством соответствующих показателей эффективности, ранее рассчитанных в масштабах республики.*

Ключевые слова: *партиципативное бюджетирование, зарубежный опыт, распределение средств, отбор проектов, региональное выравнивание, цифровое голосование, общественный мониторинг, финансирование по результатам.*

Abstract. *This thesis systematizes six international models of participatory budgeting (fund allocation, project screening, regional equalization, digital voting, public monitoring, and results-based financing) and, based on foreign practice, identifies concrete directions for adapting them to Uzbekistan’s “Participatory Budget” mechanism, linking each proposal to institutional gaps already documented in the mechanism’s practice. The practical significance of each direction is substantiated through relevant efficiency indicators previously calculated at the national level.*

Keywords: *participatory budgeting, foreign experience, fund allocation, project screening, regional equalization, digital voting, public monitoring, results-based financing.*

Kirish. Jamoatchilik fikri asosida shakllantiriladigan loyihalarni moliyalashtirish amaliyoti dunyoda 1989-yildan, Braziliyaning Porto-Alegri shahridagi dastlabki tajribadan buyon tarqalib, hozirda yuzlab shahar va mamlakatlarda turlicha institutsional shaklda qo‘llanilmoqda[10]. O‘zbekistonda ushbu mexanizm besh yildan ortiq vaqt davomida barqaror amalga oshirilib, sezilarli natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, amaliyotning ayrim bo‘g‘inlarida, xususan, loyihalarning ijro muddati va smeta og‘ishini yagona metodologiya asosida baholash borasida, aniq institutsional bo‘shliqlar saqlanib qolmoqda. Ushbu tezisning maqsadi xalqaro tajribada shakllangan oltita asosiy modelni (mablag‘ taqsimlash, loyihalarni saralash, hududiy tenglashtirish, raqamli ovoz berish, jamoatchilik monitoringi va natijaga asoslangan moliyalashtirish) qisqacha tahlil qilish hamda ularning O‘zbekiston amaliyotiga moslashtirilishi mumkin bo‘lgan aniq yo‘nalishlarini belgilashdan iborat.

Asosiy qism. Birinchi model, ya’ni mablag‘ taqsimlash, bo‘yicha Italiyaning Milan shahri tajribasi diqqatga sazovor: dastlabki bosqichda ajratilgan yirik mablag‘ning katta qismi amalga oshmay qolgach, keyingi bosqichda shahar byudjeti ataylab qisqartirilib, tuman kesimida aniqroq taqsimlangan[11]. Germaniyaning Ebersvalde shahrida esa aholi sonidan qat’i nazar har yili kafolatlangan minimal mablag‘ ajratish shahar nizomi darajasida mustahkamlangan[12]. O‘zbekistonda amaldagi aholi soniga asoslangan tenglashtirish mexanizmi hududlararo tafovutni sezilarli darajada qisqartirgan bo‘lsa-da, tafovut ko‘rsatkichi mavsumdan-

[10]Wampler B., McNulty S., Touchton M. Participatory Budgeting in Global Perspective. Oxford University Press, 2021.
[11]Milan: Participatory Budgeting. Collaborative Cities. https://bilanciopartecipativo.comune.milano.it
[12]O‘roqov U.Yu., Irgashev SH., G‘aybullaev O. Fuqarolar ishtirokidagi mahalliy byudjet, o‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2024.

mavsumga beqaror tebranishda davom etmoqda. Shu boisdan, xorijiy tajribaga tayanib, har bir tuman (shahar) uchun aholisidan qat’i nazar kafolatlangan minimal mablag‘ chegarasini joriy etish tavsiya etiladi, bu, ayniqsa, kam aholili chekka hududlarda loyihalarning butunlay moliyalashtirilmay qolish xavfini kamaytiradi.

Ikkinchi model, ya’ni loyihalarni saralash, borasida Polshaning Malopolsk voyevodeligida takliflar bir necha bosqichli, ko‘p mezonli texnik-huquqiy ekspertizadan o‘tkaziladi[13]. So‘nggi ilmiy adabiyotda taklif etilgan “guruhli byudjet” yondashuvi loyihalarni amaldagi ma’muriy ierarxiyaga mos kichik sub-guruhlarga bo‘lish orqali saralash jarayonini hisoblash nuqtai nazaridan ham samaraliroq qiladi[14]. O‘zbekistonda amaldagi ishchi komissiya bosqichi asosan takliflarning rasmiy-huquqiy muvofiqligini tekshiradi, biroq loyihalarning kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oldindan baholovchi standart mezon hali mavjud emas. Shu sababli komissiya vakolatini standartlashtirilgan texnik-iqtisodiy ekspertiza mezonlari bilan kengaytirish hamda mahalla darajasidagi kichik sub-byudjetlar tizimini joriy etish, respublika bo‘yicha g‘olib loyihaga ega mahallalar ulushi hali ham nisbatan past ekanini hisobga olganda, maqsadga muvofiqdir.

Uchinchi model, ya’ni hududiy tenglashtirish, Janubiy Koreyaning Seul shahrida yaqqol namoyon bo‘ladi: har bir tuman qo‘mitasi umumiy byudjetdan belgilangan maksimal chegaradan ortiq mablag‘ talab qila olmaydi, bu bitta hududning boshqalarini siqib chiqarishining oldini oladi[15]. So‘nggi tadqiqotlarda taklif etilgan ikki bosqichli (bi-level) matematik optimallashtirish modeli kambag‘alroq hududlarga aholi jon boshiga nisbatan ko‘proq mablag‘ kafolatlanishini ta’minlaydi va an’anaviy taqsimot usullariga nisbatan adolatliroq natija berishi isbotlangan[16]. O‘zbekistonning aholi soniga asoslangan yondashuvi shunga o‘xshash vazifani bajarsa-da, u faqat bitta mezonga, ya’ni loyihalar soniga, tayanadi, pul miqdori bo‘yicha qat’iy minimal chegara hali mavjud emas. Shu boisdan ham nisbiy (aholi soniga nisbatan), ham mutlaq (pul miqdoridagi kafolat) himoyani birlashtirgan ikki tomonlama yondashuvni joriy etish tavsiya etiladi.

To‘rtinchi model, ya’ni raqamli ovoz berish, bo‘yicha Islandiyaning Reykyavik shahridagi platformalar orqali aholining sezilarli qismi muntazam

[13]Olech J. Kluczowe zagadnienia regionalnego budżetu obywatelskiego na przykładzie województwa małopolskiego. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio K, XXIX(1), 2022.
[14]Jain P., Sornat K., Talmon N., Zehavi M. Participatory Budgeting with Project Groups. Journal of Computer and System Sciences, vol. 156, 2026.
[15]Participatory Budgeting in Seoul, South Korea. Participedia; Seoul Solution. https://www.seoulsolution.kr
[16]Beikverdi M., Ghanbar Tehrani N., Shahanaghi K. A Bi-level model for district-fairness participatory budgeting. European Journal of Operational Research, vol. 314, No. 1, 2024, pp. 340–362.

ishtirok etadi[17]. Ispaniyaning “Decide Madrid” tizimida har bir g‘olib loyiha uchun alohida kuzatuv bo‘limi mavjud bo‘lsa-da, mustaqil tekshiruv ko‘plab loyihalar bo‘yicha bu ma’lumotlarning uzoq vaqt yangilanmay qolganini aniqlagan[18], demak, bunday funksiyaning shunchaki mavjudligi emas, balki uni izchil yuritish muhimroqdir. O‘zbekistonda 2024-yildan joriy etilgan “bir fuqaro - bir ovoz” tamoyili natijasida ovoz berishda ishtirok darajasi xalqaro ko‘rsatkichlardan sezilarli yuqori bo‘lgan, biroq amaldagi identifikatsiya tizimi faqat mobil raqam egaligiga tayanadi, milliy identifikatsiya darajasidagi tasdiqlash hali majburiy emas. Estoniya tajribasidagi ID-karta orqali autentifikatsiya namunasiga asoslanib, portalda ONE ID identifikatsiyasini majburiy qilish tavsiya etiladi.

Beshinchi model, ya’ni jamoatchilik monitoringi, bo‘yicha Jahon banki Albaniya mahalliy hokimiyatlari uchun ishlab chiqqan uslubiy qo‘llanmada javobgarlik, shaffoflik, hisobdorlik va tenglik tamoyillariga asoslangan monitoring matritsasi taklif etiladi[19]. Jahon bankining “Fuqarolar hisobot kartochkalari” va davlat xarajatlarini kuzatish so‘rovlari (PETS) usullari esa aynan smeta va yakuniy xarajat o‘rtasidagi farqni loyiha kesimida ochiq qayd etishga qaratilgan[20]. O‘zbekistonda mavjud hududiy reyting va sayyor-monitoring bo‘limi ko‘proq ma’muriy nazoratga asoslanadi hamda fuqarolarning mustaqil kuzatuvi o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Shu sababli PETS uslubiga o‘xshash, har bir g‘olib loyiha bo‘yicha smeta va yakuniy qiymat o‘rtasidagi farqni ochiq e’lon qiluvchi qisqa hisobot shaklini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Oltinchi model, ya’ni natijaga asoslangan moliyalashtirish, eng murakkab model bo‘lib, avvalgi beshta modelning samarasini yakuniy natijaga bog‘lashni maqsad qiladi. Portugaliya nafaqat yuzdan ortiq mahalliy amaliyotga, balki dunyoda birinchi milliy darajadagi fuqarolik byudjeti dasturiga ham ega[21], Rossiyada esa amalga oshirilgan loyihalarning umumiy qiymati yigirma to‘rt milliard rubldan oshib, mintaqalarning katta qismini qamrab olgan[22]. Bunday mexanizmlarning samaradorligi odatda ajratilgan mablag‘ hajmidan ko‘ra, natija ko‘rsatkichlarining oldindan aniq va o‘lchanadigan tarzda belgilanganligiga bog‘liq bo‘ladi. O‘zbekiston uchun hududiy reyting va monitoring natijalarini keyingi mavsumdagi

[17]Citizens Foundation. Better Reykjavik / Better Neighborhoods loyihalari rasmiy ma’lumotlari. https://www.citizens.is

[18]Decide Madrid rasmiy portali (“Seguimiento” moduli); Datadista, “Radiografía de los Presupuestos Participativos de Madrid”, tergov materiali, 2018.

[19]World Bank. Albania: Participatory Budgeting Toolkit for Local Governments. Washington, D.C., 2006, pp. 29–31.

[20]World Bank. Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook. Washington, D.C., 2002, 16- va 18-boblar.

[21]Falanga R. The National Participatory Budget in Portugal. In: Hope for Democracy: 30 Years of Participatory Budgeting Worldwide, Faro, Oficina, 2018, pp. 447–466.

[22]Xamidov X.X. Fuqarolar ishtirokida byudjet mablag‘larini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish, monografiya. Toshkent, Shafoat nur fayz, 2025.

mablag‘ taqsimotiga bevosita bog‘lash, ya’ni yuqori natijali hududlarga qo‘shimcha rag‘batlantiruvchi mablag‘ ajratish, butun tizimni shunchaki nazorat qiluvchi emas, balki natijaga undovchi mexanizmga aylantirishi mumkin.

Amaliy ahamiyati nuqtai nazaridan, yuqorida ko‘rib chiqilgan oltita yo‘nalishning har biri ilgari respublika miqyosida hisoblangan muayyan miqdoriy ko‘rsatkichga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Xususan, kafolatlangan minimal mablag‘ mexanizmi va bi-level optimallashtirish modeli hududlararo tafovut ko‘rsatkichini (CV) barqarorlashtirishga, ishchi komissiya vakolatini texnik-iqtisodiy ekspertiza bilan kengaytirish esa loyiha tanlanish sifatini ifodalovchi ko‘rsatkichni (Ka) yaxshilashga xizmat qiladi. ONE ID orqali majburiy identifikatsiya joriy etilishi ovoz berish jarayonining ishonchliligini oshirib, sun’iy ovoz berish holatlarini kamaytirsa, PETS uslubidagi qisqa hisobot shakli va mustaqil jamoatchilik monitoringi kanallari esa ijro muddati va smeta og‘ishi bo‘yicha ko‘rsatkichlarni (Kv va Kq) respublika miqyosida yagona metodologiya asosida hisoblash imkonini yaratadi. Nihoyat, hududiy reyting natijalarini keyingi mavsum mablag‘iga bog‘lash mexanizmi ijro samaradorligi ko‘rsatkichini (Kb) rag‘batlantiruvchi omilga aylantiradi. Shunday qilib, taklif etilgan yo‘nalishlar shunchaki nazariy tavsiyalar emas, balki mexanizmning amaldagi monitoring va baholash tizimida to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘lchanishi mumkin bo‘lgan aniq natijalarga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida ko‘rib chiqilgan oltita model bir-biridan ajralib emas, balki bir-birini to‘ldirgan holda ishlaydi va ularning har biri O‘zbekiston amaliyotida aniqlangan muayyan institutsional bo‘shliqqa mos yo‘naltirilgan. Xorijiy tajribani mexanik tarzda ko‘chirish emas, balki milliy tizimning o‘ziga xos xususiyatlarini, ya’ni markazlashgan boshqaruv, mahalla darajasidagi tashabbus va raqamli ovoz berishni uyg‘unlashtirgan gibrid modelni, hisobga olgan holda tanlab moslashtirish maqsadga muvofiqdir. Kelgusida taklif etilgan yo‘nalishlarni bosqichma-bosqich, birinchi navbatda nisbatan arzon va tezkor amalga oshiriladigan chora-tadbirlar, ya’ni kafolatlangan minimal mablag‘ va ONE ID identifikatsiyasidan boshlab joriy etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Byudjet ma’lumotlarining ochiqligini hamda byudjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018-yil 22-avgustdagi PQ-3917-son Qarori // Qonun hujjatlari milliy bazasi. – 2018. – 24.08.2018, 07/18/3917/1792-son.

2. Tashabbusli byudjet jarayonlarini o‘tkazish hamda moliyalashtirish tartibi to‘g‘risidagi Nizom: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2024-yil 30-yanvardagi KQ-666-IV-son qarori bilan tasdiqlangan, 2025-yil 17-dekabrdagi KQ-280-V-son qarori bilan o‘zgartirilgan. – Toshkent, 2024.

3. Peixoto T. Participatory Budgeting: Seven Defining Characteristics. – Washington, D.C.: World Bank, DemocracySpot, 2012.

4. World Bank. Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook / ed. by D. Narayan. – Washington, D.C.: World Bank, 2002.

5. Wampler B., McNulty S., Touchton M. Participatory Budgeting in Global Perspective. – Oxford: Oxford University Press, 2021.

6. Jain P., Sornat K., Talmon N., Zehavi M. Participatory Budgeting with Project Groups // Journal of Computer and System Sciences. – 2026. – Vol. 156.

7. Beikverdi M., Ghanbar Tehrani N., Shahanaghi K. A Bi-level Model for District-fairness Participatory Budgeting // European Journal of Operational Research. – 2024. – Vol. 314, No. 1. – P. 340–362.

8. Qobulov X.A., Murtozayeva Z.K. Jamoatchilik fikri asosida shakllantiriladigan loyihalarni moliyalashtirish rivojlantirish istiqbollari // Moliya. – 2024. – №3. – B. 5–11.

9. O‘zbekiston Respublikasining “Ochiq byudjet” axborot portali [Elektron resurs]. – URL: www.openbudget.uz (murojaat sanasi: 29.09.2026).